

ЕВОЛЮЦІЯ ЗМІСТУ ТЕРМІНІВ *МЕТРОПОЛІЗАЦІЯ, МЕТРОПОЛІЯ, МЕТРОПОЛІЙНИЙ АРЕАЛ, МЕТРОПОЛІЙНИЙ ПРОСТІР* У КОНТЕКСТІ УРБАНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

© Мазур Т., Король Є., 2010

У статті проаналізовано тенденції урбанізації ХХ століття під впливом соціально-економічних, науково-технічних та глобалізаційних чинників. Визначено особливості розвитку міст і систем розселення на основних етапах урбанізаційного процесу. У відповідності із цими особливостями розглянуто зміст таких урбаністичних термінів, як *метрополія, метрополійний ареал, метрополійний простір, метрополізація*.

Ключові слова: українська мова, урбанізація, місто, метрополія, метрополійний ареал, метрополізація.

XX-th century urban tendencies under the impact of social-economic, global, scientific and technical factors are analyzed in the article. Peculiarities of the city development and systems of settlement on the urban process main stages are brought out. The meaning of such urban terms as *metropolitan, metropolitan area, metropolization* are described in correspondence with these peculiarities.

Keywords: ukrainian language, urbanization, city, metropolitan, metropolitan area, metropolization.

Терміни *метрополія, метрополійний ареал, метрополійний простір, метрополізація* застосовуються спеціалістами різних галузей — географами, економістами, соціологами, демографами і т. п., а також урбаністами у сфері територіального планування. Відповідно, на теперішній час у науковій літературі існує велика термінологічна та інтерпретаційна свобода використання вище означених термінів, що робить необхідним уточнення формулювання даних понять та визначення специфіки їх застосування архітекторами-урбаністами.

Джерельною базою дослідження проблеми стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, у яких аналізуються тенденції й динаміка урбанізаційних процесів ХХ – початку ХХІ століття — архітекторів-урбаністів І. А. Фоміна, З. М. Яргіної, І. А. Йодо, Н. М. Дьоміна, Ю. М. Білоконя, В. О. Тимохіна, В. І. Нудельмана, А. М. Рудницького., Б. С. Посацького, Б. С. Черкеса, М. М. Габреля тощо; роботи в галузі соціально-економічних і географічних аспектів урбанізації — П. Холла, Дж. Лоуренса, Н. Іверсона, Р. Прайса, Г. Черрі, О. Шаблія, М. Долішнього, Н. Мікули.

Мета — проаналізувати еволюцію змісту термінів *метрополізація, метрополія, метрополійний ареал, метрополійний простір* у контексті їх застосування для характеристики виявів сучасного урбаністичного процесу з метою грамотного оперування термінами в науково-дослідницький та проектній діяльності архітекторів-містобудівельників.

Історичний процес розвитку міст і розширене відтворення міського способу життя впродовж тисячоліть, виступає універсальним принципом цивілізаційного розвитку людства, яке еволюціонує під впливом соціально-економічних, політичних, психологічних, етнічних, релігійних та інших чинників. Як правило нові матеріальні структури, які виникають у результаті розвитку суспільства, супроводжуються появою нових мовних термінів для їх визначення. У випадку, коли йдеться про процеси, що тягнуться тривалий період, як, наприклад, процес урбанізації, ситуація виглядає дещо

інакше. Тривале явище на різних етапах свого розвитку має різні вияви, інший ніж раніше перебіг та інші причинно-наслідкові зв'язки. Тому для його опису часто вживають традиційну, історично виниклу назву, під якою розуміють новий соціально змінений контекст. Саме так сталося з термінами *метрополія*, *метрополійний ареал*, *метрополійний простір*, *метрополізація*, зміст яких активно еволюціонував та видозмінювався під впливом тенденцій урбаністичного розвитку XX – початку XXI століття.

Термін *метрополія*, а отже й усі його похідні мають давню історію. Для розуміння поняття, а також специфіки його застосування доцільно звернутись до семантичного значення слова пов'язаного з його етимологією (походженням) із грецької мови. Слово *метрополія* є поєднанням коренів двох слів (*meter* — мати, *polis* — місто) і означає «материнське місто». У Стародавній Греції метрополіями називали міста, які закладали свої колонії — експортували свою урбаністичність (міську структуру, спосіб життя) до інших регіонів та осередків, підтримуючи з ними тісні соціально-економічні та культурні зв'язки [1].

Для сучасного розуміння метрополії й процесу метрополізації однаково важливі обидва аспекти, що впливають з давньогрецької урбанізації Середземномор'я, шляхом створення колоній (дочірніх поселень грецьких міст): як створення в метрополіях урбаністичних зразків, що копіюються й унаслідуються іншими поселеннями чи ареалами, тобто «експорт ідей метрополії» (просторовий аспект); так і вплив метрополій на інші міста через здійснення ними управлінських та інноваційних функцій (функційний аспект).

Застосовуючи терміни *метрополія*, *метрополізація* і т. п. для опису урбанізаційних процесів сучасності науковці почергово акцентували свою увагу або на просторовому, або на функційному аспекті цього поняття.

Урбанізація, тобто історичний процес підвищення ролі міст у житті суспільства, тісно пов'язана з розвитком суспільного виробництва. В історії людської цивілізації чітко простежують три великі епохи, що різняться економічними основами соціального розвитку: доіндустріальне — індустріальне — постіндустріальне суспільство. Означена періодизація соціального прогресу базується на декількох критеріях, а виділені етапи різняться між собою за наступними параметрами:

- за основним виробничим ресурсом (у доіндустріальному суспільстві ним є первинні умови виробництва, сировина; в індустріальному — енергія, у постіндустріальному — інформація);
- за типом виробничої діяльності (на ранніх стадіях суспільно-економічного розвитку це добування — *extraction* і виготовлення — *fabrication*, у постіндустріальному суспільстві це послідовна обробка — *processing*);
- за характером базових технологій (у доіндустріальний період вони визначаються як працездатні, в епоху індустріалізації — як капіталомісткі, у постіндустріальному суспільстві — як наукоємні) [2, с. 31].

Суспільно-економічні процеси мають безпосередній просторовий вияв. Саме промислова революція і науково-технічний прогрес на зламі XIX–XX століть стали тим поштовхом, що спричинив справжній містобудівельний бум і прискорення темпів *урбанізації** протягом останніх ста років. Для урбанізації XX століття характерно декілька стадій (фаз) — специфічних етапів розвитку, часові рамки яких різняться залежно від соціально-економічного рівня країн. У даній публікації вказані часові межі відповідають фазам урбанізації в найбільш соціально-економічно розвинутих державах світу (США, країни Західної Європи).

Перша фаза урбанізації домінувала у вказаних країнах до 50 років XX століття, а в деяких з них зберігалась і на протязі 60 років, характеризуючись процесами концентрації: зосередженням у поселеннях населення, засобів і знарядь виробництва, нагромадженням фінансового капіталу, розвитком різних форм обслуговування. У містобудівельному сенсі це проявилось як у зростанні

* Урбанізація — (франц. *urbanisation*, від лат. *urbanus* — міський, *urbs* — місто) історичний процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, який охоплює соціально-професійну, демографічну структуру населення, його спосіб життя, культуру, розміщення виробничих сил, розселення й так далі [3].

кількості поселень міського типу так і у збільшенні величини існуючих міст. Якщо в 1900 р. доля міського населення у всьому населенні світу складала — 13,3%, то в 1950 р. вона досягає — 28,9% [3]. У 1800 р. у світі орієнтовно налічувалося 750 міст з населенням більше 5 тис., 200 міст з населенням більше 20 тис. у кожному і 45 міст, де населення перевищувало 100 тис. мешканців. У 1950 р. кількість міст таких категорій становило відповідно 27600, 5500 і 875 [4, с. 1].

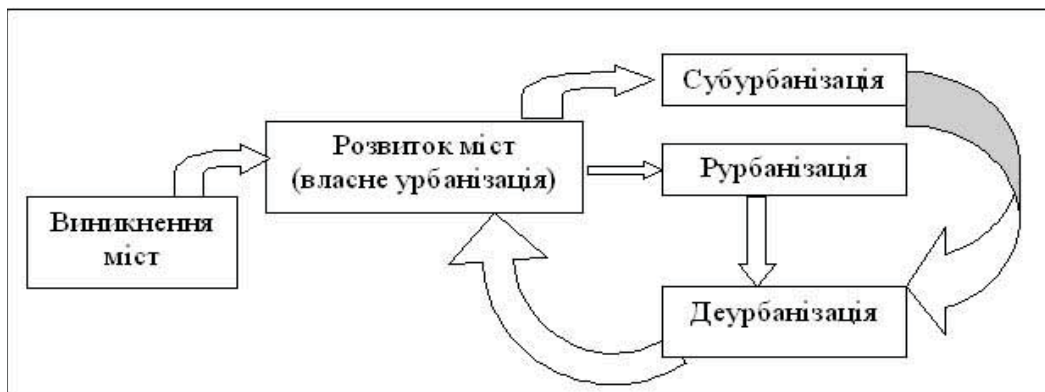

Рис. 1. Головні етапи урбанізації

У першу чергу акумуляція економічного, культурного й інформаційного потенціалу суспільства відбувається у великих міських центрах, що сприяє підвищенню інтенсивності й ефективності соціальних процесів, створює передумови для формування вищих досягнень і зразків матеріальної й духовної культури. Пізніше ці досягнення транлюються й освоюються іншими нецентральними містами й сільськими поселеннями, що, у свою чергу, дає новий імпульс для нарощування потенціалу в крупних міських центрах. Такі головні міста отримують назву *метрополій*, а процес виділення головних урбаністичних осередків, як вузлів цивілізаційного розвитку отримує назву *метрополізація*.

Отже метрополізація пов'язана з досягненням переваги даної одиниці розселення над іншими в межах якоїсь території. Згідно зі Словником Регіональної Політики *метрополізація* це — 1) морфологічний різновид урбанізації; 2) процес найвищої концентрації різних видів діяльності і населення в окремих центрах — метрополісах [5, с. 140]. У роботах В. Г. Городяненко метрополізація розглядається як урбанізаційний процес у контексті соціальних змін та соціальних процесів (соціологія міста), якій властиве зосередження людей, багатств, політичних, адміністративних, фінансових, владних, культурних установ у містах протягом ХХ ст. і які стають центрами в системі адміністративно-владних та політичних зв'язків [6].

Ще одним містобудівельним виявом першого (індустріального) етапу урбанізації стала трансформація автономної системи розселення в групову — виділенням у ній груп взаємопов'язаних населених місць: *агломерації** і *конурбації***, ядрами яких, як правило, стають найкрупніші міста — метрополіси. Навколо великих міст розвиваються цілі системи поселень, втягуючи в орбіту безпосереднього впливу головних центрів економіки й культури все нові райони. У таких умовах у науковій літературі та планувальній практиці для визначення зони впливу ядра агломерації на оточення використовується термін — *метрополійний ареал* (територія в межах радіусу впливу центру агломерації).

* *Агломерація міська* (від лат. *приєднувати*) — територіальне утворення, в основі якого лежить певне місто, а також певна сукупність поселень міського типу, сільських та інших поселень, які об'єктивно об'єднані в єдине ціле (складну багатокомпонентну динамічну систему) інтенсивними економічними, у тому числі трудовими та соціальними, культурно-побутовими, рекреаційними та іншими зв'язками, а також екологічними інтересами. Як правило, міська агломерація у вигляді цілісного територіального соціально-економічного утворення виникає на базі функційного й просторового розвитку великого міста-ядра й утворює значну зону урбанізації.

** Виділяють моноцентричні міські агломерації з одним місто-ядром, та поліцентричні міські агломерації (*конурбації*), що мають кілька взаємопов'язаних міст-центрів.

Наприклад, у США для наближеного виділення й кількісної характеристики міських агломерацій використовуються територіально-статистичні одиниці — стандартний метрополійний ареал (СМА), стандартний метрополійний статистичний ареал (СМСА). СМА виділяються для всіх міст США, що мають понад 50 тис. жителів і що не є передмістями крупніших міст. До складу кожного СМА входить одне або декілька графств, що відбираються за спеціальними критеріями, що характеризують щільність населення, рівень розвитку міського життя й тісноту економічних і культурних зв'язків. У 1974 Бюро цenzу США публікувало дані по 283 СМА, у яких менш ніж на 10% територій країни було зосереджено 70% її населення і майже 75% економічної діяльності. Кордони СМА періодично передивляються в міру територіального зростання міст. Метрополійні ареали виділяли й у інших країнах (наприклад, у Канаді, Великобританії) [7].

Наступний етап урбанізації характеризується процесами деконцентрації й децентралізації. Початком цього етапу професор П. Холл (США, університет Берклі) вважає *субурбанізацію* — розростання й розбудову приміських зон великих міст. Повсюдний розвиток інфраструктури веде до втрати великими містами своїх переваг і до децентралізації оброблювальної промисловості: із середини 60-х років йде активне скорочення чисельності робочих місць і зайнятості в оброблювальній промисловості й пов'язаних з нею галузях — спочатку в найбільших містах агломерацій, а потім і в інших населених пунктах. В умовах науково-технічного прогресу відбувається швидке оновлення капітального устаткування, відділення функцій виробництва від управління ним, розвиток засобів транспорту і зв'язку. Зростає чисельність тих, хто працює удома з використанням приєднаного до загальної телефонної мережі комп'ютера. Відповідно, для економічно активного населення, особливо висококваліфікованих фахівців і управлінців збільшується можливість проживання в ізольованих місцях, в оточенні природи, у невеликих містечках. Зростає тяжіння до територій, у минулому не зачеплених урбанізацією; виключення складає обмежена кількість найбільших центрів з розвинутою інфраструктурою, що забезпечує високу якість життя. Розвиток комунікаційних зв'язків також виступає передумовою посилення відцентрових тенденцій в агломераціях і відтоку жителів із центру на периферію.

У Франції явище деконцентрації населення, отримало назву *рурбанізації*, і супроводжувалось значними структурними змінами міст, включаючи розширення індивідуальної забудови в приміських зонах. Для англійських міст після Другої Світової війни також був характерний процес децентралізації — переміщення населення й робочих місць із центрів історичних міст до передмість та швидкі темпи зростання середніх і малих міст. Виробництво з колишніх потужних промислових центрів — Лондона, Ліверпуля, Манчестера, Глазго переноситься в периферійні райони Південної, Західної і Східної Англії та Уельсу.

Характерним для цього етапу стала ревіталізація історичних осередків великих міст, які активно модернізуються, забудовуються найсучаснішими будівлями — об'єктами громадського обслуговування, дорогим житлом і знову стають престижними.

Результатом субурбанізації й рурбанізації стає територіальне розростання великих міст, територіальне злиття населених пунктів у межах агломерації, формування районів безперервної урбанізації. Міська агломерація (конурбація), що формується в результаті територіально зливається великого міста з навколишніми поселеннями, отримує назву *метрополісу* [8].

На цьому етапі метрополізацію розуміють як процес утворення метропольних територій чи метрополій-регіонів з надзвичайно високою концентрацією населення та економічної активності, що формують чітко визначені функційні соціоекономічні ареали: граничні урбанізовані простори, у середині яких існують стійкі, чітко визначені економічні та соціальні зв'язки — ринки праці, мережі компаній, важливі частини ланцюгів постачання, комунікації між компаніями та місцевими владними структурами. Залежно від розподілу населення й структури існуючих внутрішніх зв'язків та потоків розрізняються типи метропольних утворень. Це моноцентрична метрополія — з єдиним містом-ядром та супутніми меншими містами й сільськими місцевостями. Серед таких метрополій, наприклад, Штутгарт, Лондон, Лос-Анджелес, Сеул. На відміну від цих метрополій інші розвивались на основі конурбацій (урбаністичної мережі майже рівнозначних за впливовістю та

розміром міст-сусідів) і утворили так звані поліцентричні метрополії. Серед них, наприклад, Рандштат-Голландія в Нідерландах, що включає в себе чотири великих міста — Амстердам, Роттердам, Хаг та Утрехт, чи Ріне-Рур — метрополія в Німеччині, що об'єднує такі важливі міста, як Бонн, Кельн, Дортмунд, Дюссельдорф та Ессен.

У країнах-членах OECD (*Organization for Economic Co-Operation and Development*) на сьогодні вже існує близько 100 метрополій з населенням від 38 млн. (метрополія Токіо) до 1,5 млн. мешканців (метрополія Оклад). Значення метрополій в економіці країни важко переоцінити. Так, метрополії Будапешт, Сеул, Копенгаген, Дублін, Брюссель виробляють 50% від ВВП країни, де вони розташовані, а метрополії Осло, Оклад, Прага, Париж — 1/3 національного від ВВП цих країн [9].

У 70 роках зміни в технологіях виробництва, прогрес на транспорті, розвиток телекомунікацій та інформаційних систем стали ознаками формування постіндустріального суспільства. Під впливом вищевказаних чинників відбувається функційна перебудова колишніх промислово-розподільчих центрів у центри управління, інформації й обслуговування що зумовило зміни в соціально економічній та урбаністичній структурі міст. Великі міста, міські агломерації, урбанізовані райони все більше стають місцем зосередження невиробничих підрозділів компаній, наукових і управлінських установ, спеціалізуючись на виконанні контрольних-управлінських функцій та забезпеченні ділових послуг у масштабах цілого світу, розвиваючись під впливом світових економічних процесів глобалізації.

Рис. 2. Приклади зон інтеграції зростаючих потенціалів метрополісів на території ЄС

Глобалізація — процес зростання зв'язків та взаємозалежності світових ринків та бізнесу, мобільності товарів, послуг, трудових ресурсів, технологій, інформації, капіталу у світі стала реальністю XXI ст. Виходячи з того, що глобалізація є ключовим явищем с позиції протікання сучасних економічних і просторових процесів зараз під метрополіями розуміють вписані у вузловий уклад світового господарства урбаністичні утворення, які є фокусами в цьому укладі. Іншими словами, метрополії це вузлові міста та урбанізовані ареали, що мають міжнародний статус і в яких локалізовані господарські та суспільні функції, ключові з точки зору світового господарства. Уважається також, що метрополія — це такий просторовий уклад, який тривалий час утримує конкурентоздатність на міжнародному рівні. Показником сучасної метрополізації стає нагромадження в містах, групах поселень, урбанізованих районах різноманітних міжнародних функцій.

Аналіз найбільш урбанізованих зон на території Європи дозволив виділити такі метрополійні центри й простори (рис. 2.) [10].

Висновки. У сучасному розумінні кожний метрополійний ареал є агломерацією або групою міст, однак не кожна агломерація, чи група поселень має передумови, щоб отримати статус метрополійного ареалу, оскільки основним показником тут виступає міжнародний ранг групи розселення внаслідок нагромадження нею різноманітних міжнародних функцій. Тому при аналізі урбаністичних процесів важливо чітко розуміти й враховувати контекст використання термінів.

1. Бунин А. В. Градостроительство рабовладельческого строя и феодализма / Андрей Владимирович Бунин. — М.: Стройиздат, 1979. — 495 с. — т. 1. 2. Микула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво / Надія Микула. — Л.: ІРД НАН України, 2004. — 395 с. 3. Соціологія: енциклопедія [Електронний ресурс] / [авт.-сост. А. А. Грицанов, В. М. Абушенко, Г. М. Евелькин и др.]. — 2003. — Режим доступу: <http://voluntary.ru/dictionary/568/>. 4. Посацький Б. С. Основи урбаністики. Урбанізація та територіальне розпланування / Богдан Степанович Посацький. — Л.: Компанія «Манускрипт», 2002. — 120 с. — Ч. 1. 5. Словник з регіональної політики [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.eru.org.ua/index.php?page=883>. 6. Соціологія: навч. посіб. / [В. Г. Городенко, О. В. Гілюн, А. В. Демічева та ін.]. — К.: Видавничий центр «Академія». — 2003. — 559 с. 7. Семенов В. Т. Формирование устойчивого развития мегаполисов. Урбанистические аспекты / В. Т. Семенов, Н. Э. Штомпель. — Х: Харьк. Нац. Акад. Город. Хоз-ва. 2009. — 340 с. 8. Большая Советская Энциклопедия. — М.: «Советская энциклопедия», 1977. — 502 с. — т. 16. 9. Бойко-Бойчук О. В. Світові тенденції розвитку міст: міжнародний досвід [Електронний ресурс] / О. В. Бойко-Бойчук. — Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej6/txts/07bovmmd.htm>. 10. Гіпер Атлас [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.lsr.imag.fr/HyperCarte-Програма